

sigurnu budućnost sekularizma nego u budućnost religije. »Ti začuđujući strojevi koje smo napravili pomoću znanosti nisu uklonili nevolje, kao što su tako uvjereni predviđali Oscar Wilde i drugi lažni profeti, ali su omogućile da sebe zamisljamo kao gospodare naše sudbine. U doba kada su same fantazije raščarane, samo je jedna iluzija – iluzija gospodarenja – tvrdokornija nego ikada. No sada kada smo počeli dosezati granice naše kontrole nad prirodnim svijetom, to je iluzija čija je budućnost mnogo sumnjivija, zacijelo mnogo problematičnija nego budućnost religije«.

Rade Kalanj

Pierre Rosanvallon

LA NOUVELLE QUESTION SOCIALE **Repenser L'Etat-Providence**

Editions du Seuil, Pariz, 1995, 223 str.

Pitanje socijalne države ponovno je u središtu pozornosti. Nakon Drugog svjetskog rata taj je politički model sve do sedamdesetih godina uspješno rješavao sukobe između rada i kapitala i osiguravao privredi rast i socijalno-političku stabilnost mnogih europskih država. Čak i one razvijene zapadne zemlje koje se, po strogoformalnoj definiciji, ne mogu podvesti pod taj model slijede neki od oblika državne regulacije socijalnog pitanja. To se ponegdje zove asistencijalna a ponegdje providencijalna uloga države, ali bez obzira na oblik, način i opseg socijalnog intervencionizma, sve se vrti oko osnovnog pojma, a to je socijalna država. Sedamdesetih se godina pokazalo da je socijalno-državni model, bez obzira na svoju dokazanu konstruktivnost, postao vrlo skup, da mu prijete birokratizacija i da svoju logiku sve sporije usklađuje s logikom rasta i kapitala. Doduše, malo je onih (osim konzekventnih neoliberala) koji

osporavaju samo načelo socijalne države, ali je sve više onih koji drže da je ona zapala u krizu efikasnosti te da joj predstoje ozbiljne reforme.

Pierre Rosanvallon, ugledni francuski socijalni teoretičar i profesor na prestižnoj pariškoj Ecole des hautes études en sciences sociales, jedan je od najboljih analitičara te novije geneze socijalne države. Ta je tema njegova stalna preokupacija. Prije nešto više od desetak godina posvetio joj je knjigu **Kriza providencijalne države** (1981), a knjiga koja je predmet ovog prikaza (**Novo socijalno pitanje. Preispitivanje providencijalne države**) zapravo je nastavak jednog te istog analitičkog posla, samo u nešto izmijenjenim, očito težim okolnostima. Kao što vidimo iz naslova navedenih knjiga, Rosanvallon ne koristi termin »socijalna država« nego sintagmu »providencijalna država« odnosno »država-providnost« (*L'etat-providence*). Ta je sintagma u skladu s francuskom teorijskom i političkom tradicijom, u kojoj nema socijalne države na socijaldemokratski (švedski ili njemački način), ali postoje snažne državne institucije (mjere, zakoni, obveze) za obavljanje socijalno-asistencijalnih, solidarističkih funkcija. U toj sintagmi, bez obzira na njezinu pojmovnu specifičnost, prisutan je i izvjestan prizvuk ironije koji očito negoduje protiv uvjerenja o sveumnoj i spasonosnoj moći države.

Rosanvallonovu knjigu tvori osam poglavlja: *Opadanje društva socijalne sigurnosti, Preuređivanje nacije, Novi putovi solidarnosti, Granice pasivne providencijalne države, Pravo na rad: povijest problema, Društvo uključenosti, Individualizacija socijalnog, Ponovno promišljanje socijalnog napretka*. Ono do čega je autoru najviše stalo jest **socijalno pitanje**. Nitko tko ozbiljno misli industrijsku epohu i njezine rezultate, makar se oni zvali postindustrijalizam ili postmodernizam, ne može mimoći to pitanje, pa čak i oni analitičari koji misle da se sve rješava u »slobodnom pogonu ekonomije« uvijek zapravo pred

očima imaju njegove socijalne implikacije. One su razotkrile disfunkcionalnosti narastajućeg industrijskog društva. A onda je, na temelju postignutih »dividenda rasta« i »dostignuća socijalnih borbi«, došlo do bitne preobrazbe životnog položaja radničkih slojeva i činilo se da je uspostavljena providencijalna država gotovo potpuno uspjela nadvladati »staru socijalnu nesigurnost« i ukloniti strah od sutrašnjice. U razdoblju poslije Drugog svjetskog rata pa do kraja sedamdesetih godina, koje se obično označava kao »Trideset slavni«, bila je na djelu svojevrсна »utopija bezbrižnog društva, utopija pojedinca zaštićenog od najgorih rizika«. Od početka osamdesetih, međutim, raste nezaposlenost i javljaju se novi oblici siromaštva te je sve upućivalo na zaključak da se zbiva veliki nazadak. No pokazalo se da to nije povratak na probleme prošlosti. Aktualni fenomeni »isključenosti« (gubitak zaposlenja, nestanak socijalne sigurnosti) ipak nisu isto što i stare kategorije izrabljivanja. Prema tome, javlja se **ново socijalno pitanje**.

Novo je socijalno pitanje, dakako, materijalne a ne »postmaterijalne« naravi, no ono se problematski ponajviše izražava u neprimjerenosti upravljanja socijalnom sferom. To se upravljanje ponaša kao da se ništa bitno nije dogodilo u socijalnim odnosima i kao da ekonomski razvoj na isti način reproducira socijalno prikraćene slojeve društva, kojima samo treba pružiti solidarnu potporu »dobrohotne države«. Činjenice su, međutim, drukčije. Rastvaraju se »organizacijska načela solidarnosti«, a tradicionalna koncepcija socijalnih prava više ne uspijeva stvoriti zadovoljavajući okvir za razumijevanje situacije »isključenih«. Ta prava ne mogu više biti općenito istovjetna za sve jer su i u sferi socijalno ugroženih nastupile nove diferencijacije. Više ne pomaže ni samo »relegitimiranje države«, ma kako ono bilo socijalno motivirano. Kriza, prema tome, nadrasta i pravno-organizacijsku razinu. Rosanvallon misli da je ona čak filo-

zofske naravi i da iznova valja promisliti načela solidarnosti, sigurnosti, individualnosti, socijalnosti itd.

To propitivanje tvori sadžaj četiriju prvih poglavlja (osobito prvog, trećeg i četvrtog) u kojima se pokazuje što se u tim pojmovima promijenilo i zašto se s njima više ne može postupati na stari način. Od početaka moderne države uvijek je postojao problem kako načelo solidarnosti (»država je dužna svojim građanima«) uskladiti s načelom odgovornosti (»svaki je pojedinac gospodar svoje sudbine i svoj život mora preuzeti u vlastite ruke«). To, međutim, nikada nije išlo samo od sebe. Ekonomski razvoj industrijskog tipa ubrzo je pokazao granice sistema socijalne regulacije koja se temelji na načelu individualne odgovornosti i ugovora. U »polju odgovornosti« postajalo je sve teže razlučivati »ono što pripada pojedincu od onoga što otpada na druge činioce«. Tako je »paradigma sigurnosti«, koja se vodi idejom o »pravedno raspodijeljenim rizicima«, morala doći u iskušenje da se raspadne ili da stalno nameće nove vrste regulacije. No nije se moglo odlučno krenuti ni u jednom ni u drugom smjeru. Raspad se nije smio dopustiti jer bi to, u osnovi, značilo destrukciju jednog povijesno strukturiranog i korisnog modela, a nove vrste regulacije same po sebi ne moraju biti produktivne ako ne počivaju na primjerenom uvidu u promijenjenu socijalnu zbilju.

Stoga je providencijalna država, sa svojim »historijskim oblikom sigurnosti«, počela doživljavati srozavanje. Njezin najveći problem, naslijeđen iz tog povijesnog iskustva, jest pasivnost ustanovljenih socijalnih regulativa i procedura. Time se ona svodi na to da jednostavno distribuira troškove socijalnih problema: nezaposlenosti, starenja, zdravstva, kao da se u međuvremenu ništa nije izmijenilo u društvenoj strukturi, kao da nije oslabljen paritetni sustav odnošenja između poslodavaca i sindikalnih organizacija i kao da uobičajeni »pasivni obrasci« premoš-

ćivanja socijalnih disfunkcija uvijek na isti način rješavaju cijelo socijalno pitanje. No danas je taj oblik »državne solidarnosti« anakronizam jer je stari tip društvenih veza, svojstven industrijalizmu, popucao i ta »rastočena društvenost« ne može se više nadomjestiti pukim izdacima za raznovrsne grupe socijalno hendikepiranih ljudi koji su isključeni iz funkcionalnih sektora društva.

Zanimljivo je da Rosanvallon, koji u svojim dosadašnjim djelima nije pokazivao nikakav interes za problem nacije, sada tom problemu posvećuje cijelo jedno poglavlje (**Preuređivanje nacije**) i promatra ga kao aspekt rješavanja socijalnog pitanja. On naime zastupa mišljenje da je danas nemoguće održati providencijalnu državu a da se »na određen način ne preuredi nacija«. To se »preuređivanje« sastoji u tome da se »oživi socijalna podloga u kojoj se korijeni priznavanje uzajamnog socijalnog duga«. Posve je jasno da se sustav socijalne sigurnosti ne može izgraditi bez ekonomskog razvoja, ali je također izvjesno da glavna greška »solidarističke providencijalne države proizlazi iz površnog karaktera kolektivnog identiteta«. Ako se nacionalni osjećaj izvodi prije svega iz individualnog prihvaćanja vrijednosnih simbola (»na način identifikacije sa sportašima ili vedetama«) ili se pak veže za suprotstavljanje drugima, tada on ne omogućuje uspostavljanje uzajamnih obveza. Nacija je, u takvom odnošenju, pojmljena »tek kao idealizirani, jedinstveni i homogeni blok, a ne kao prostor redistribucije potrebne za život«. Shvaća je se kao danost, a ne kao ono »što valja izgraditi«. Populističko izobličenje ideje nacije nastaje baš iz te »krparije demokratsko-solidarističke dimenzije. Jedinstvo naroda vrednuje se tako da se egzaltirano odbacuju stranci, čime se zapravo izbjegava razmišljanje o unutrašnjem socijalnom dugu«. Budućnost najviše ovisi o tome hoće li izražavanje solidarnosti biti popraćeno izobličanim pojavama uskog nacionalizma. Ovisi naime o

tome hoće li se uspostaviti relevantnost one paradigme koja se naziva »socijalnim državljanstvom«. Kad je o tome riječ, očito je da današnja europska društva pate od jedne temeljne proturječnosti. S jedne strane, ona trebaju »preurediti naciju«, okrenuti se prema sebi kako bi osnažila veze solidarnosti, a s druge se strane moraju sve više ekonomski otvarati prema vanjskom svijetu. »Istodobno im je potrebno više i manje nacije. Treba im više socijalne nacije kako bi se poboljšala politička klima a manje ekonomske nacije kako bi se razvijala ekonomija«. Prema tome, kad se govori o »preuređenju nacije«, nije riječ o klasičnom pojmu identiteta, nego o nečemu što Rosanvallon naziva »građanskim smislom«. To nije nikakav mistični smisao, nego smisao »pripadanja zajedničkom svijetu« bez kojega danas nije moguća solidaristička providencijalna država.

Jedan od bitnih problema s kojima se sukobljava providencijalna država jest **razdvojenost ekonomske i socijalne sfere**. To je ono iz čega je uspon modernih društava crpio svoju snagu i što je istodobno bilo uzrokom njegovih kriza. Tradicionalna formula socijalne države rješavala je taj rascjep tako što je davanjima u socijalnoj sferi »ekonomsku sferu rasterećivala od njezinih konfliktnih potencijala«. Ta se razdvojenost čak smatrala pokretačem napretka. Danas ona proizvodi izobličene i štetne učinke. Prije svega, dovodi do atomizacije same društvenosti, a u manifestnom socijalnom smislu proizvodi masovnu i dugotrajnu nezaposlenost. Masovna nezaposlenost iziskuje »radikalizaciju procesa ekonomske modernizacije«, a to uvjetuje sve oštriji sraz između kompetitivnosti i solidarnosti, između ekonomske aktivnosti i pasivne providencijalne države. »U tome su sažeta protuslovlja modernog kapitalizma i individualističkog društva«.

U slijedeća četiri poglavlja Rosanvallon pokušava šire protumačiti ta protuslovlja i stoga se osvrće na povijest samog proble-

ma (sve od Francuske revolucije), pravi usporedbe između europskih i američkih iskustava i pokazuje koje bi putove trebala slijediti rekonstrukcija providencijalne države. Kriza providencijalne države nema ista obilježja u Europi i Sjedinjenim Državama. Ono što se u Americi naziva **blagostanjem** (*welfare*) obuhvaća samo »područje socijalne pomoći«, dok providencijalna država u Europi obuhvaća »cjelinu mehanizama socijalne sigurnosti«. U Europi postoji »ugovor o sigurnosti«, a u Sjedinjenim Državama djeluje načelo »liberalnosti države«. U Americi se od početka osamdesetih godina iskušava ideja *workfare* koja se svodi na zahtjev: oni koji primaju javnu pomoć moraju za uzvrat nešto raditi. Bez obzira na suzdržanost spram te ideje, ona je izraz američkog poimanja socijalne solidarnosti. Rosanvallon drži da europske zemlje ne bi smjele biti ravnodušne prema toj američkoj ideji. U neke zemlje Europe ona je već počela prodirati. U Švedskoj je, primjerice, gotovo polovica nezaposlenih danas pozvana da se bavi socijalno korisnim poslovima ukoliko žele dobiti neku socijalnu odštetu. U tom se smjeru okreće i Njemačka.

To upućuje na zaključak da se socijalno pitanje više ne može rješavati paternalističkim sredstvima. Više nije dovoljno imati pravo na život. Valja »afirmirati pravo da se živi u društvu«, a to znači biti uključen u njegove aktivnosti bez obzira na razine i oblike »socijalne asistencije«. Rosanvallon zagovara neku vrstu »trećeg puta« između tradicionalnog socijalnog prava i paternalističke socijalne pomoći. To je put »uzajamnog uključivanja pojedinca i društva«. Na jednakoj udaljenosti od pasivne providencijalne države, »čije troškove više nije moguće financirati«, i od starog asistencijalnog društva, »kojem se nitko više ne želi vratiti«, otvara se put za novo socijalno pravo. Ono se zasniva na pozitivnim a ne pasivnim obvezama prema socijalnim potrebama svojih državljana. Nova se providencijalna država

može uspostaviti samo na korespondenciji između pozitivnih obveza i aktivnosti socijalnih aktera koji koriste razne oblike socijalne asistencije. Rosanvallon zapravo zagovara takav oblik socijalnog djelovanja države koji ne pasivizira socijalne aktere, koji ne umrtvljuje aktivnost zapošljavanja i koji u socijalno hendikepiranih ne stvara dojam da im jedino državna providnost stvara pretpostavke za siguran opstanak. On, dakle, zagovara **individualističku** perspektivu rješavanja socijalnog pitanja i tu svoju poziciju izlaže u poglavlju **Individualizacija socijalnog**.

Da bi to objasnio, Rosanvallon još jednom pojašnjava bit tradicionalne konstrukcije providencijalne države. Ona obuhvaća tri sastavna elementa: određene (ciljane) slojeve pučanstva, skup primjerenih pravila i davanja i specijalizirana tijela socijalnih radnika. »Socijalni se napredak gotovo uvijek odvijao prema toj tročlanoj shemi«. Prvo se identificira »ciljano pučanstvo« (razne kategorije socijalno ugroženih) koje se statistički, pravno i administrativno obrađuje kako bi postalo predmetom javne akcije. Potom se ustanovljuju »specifične alokacije i prava« i, napokon, javni djelatnici i specijalizirani socijalni radnici osiguravaju upravljanje sistemom, provjeravaju svojstva onih kojima pripada pravo na pomoć itd. Taj je sistem dugo bio djelotvoran, ali on više nije primjeren svladavanju današnjih »hitnih« socijalnih problema. Rosanvallon navodi dva, po njegovu mišljenju središnja problema: kategoriju dugotrajno nezaposlenih i kategoriju prezaduženih obitelji. Ni u jednom ni u drugom slučaju ne radi se o grupi pučanstva u smislu tradicionalne socijalne politike. Tu je riječ o dvjema posebnim situacijama, koje traže posebna rješenja, a ne o pojedincima koje naprosto treba staviti u određene »administrativne ladice«. Sva istraživanja provedena posljednjih godina upućuju protiv takva pristupa. Ni jedno obilježje ne dopušta aprioru identifikaciju dugotrajno nezaposlenih kojima bi tržište rada ostalo gotovo

zauvijek zatvorenim. Njima se, prema tome, ne može pristupati kao »nedvosmisleno ustanovljenom socijalnom bloku«. Isključeni nisu ni stalež ni klasa niti nešto slično. Oni prije svega indiciraju »manjkavost, grešku u društvenom tkivu«. Nezaposleni su za sada »čisto virtualna grupa bez predstavnika«. Da bi se shvatilo što je to dugotrajna nezaposlenost, »valja opisivati individualne situacije i putanje a ne grupe i kategorije pučanstva«. Da bi se razumjelo socijalno, treba se više oslanjati na »individualnu historiju« nego na sociologiju.

Zagovarajući individualistički pristup Rosanvallon konstatira da je individuuum i prije bio »povijesno poprište socijalnog rada shvaćenog u tradicionalnom smislu«, ali radilo se o **moralno** shvaćenom individuumu. Socijalni rad u 19. stoljeću težio je prije svega »moralnom preustrojtstvu siromašnog potičući ga na zdravo individualno ponašanje«. Nove socijalne politike teže ponajprije socijalnom individuumu. Riječ je o **socijalnom ustrojstvu** individualnih ponašanja a ne o **moralnom popravljaju**. Razmišlja se u terminima troška i efikasnosti, a ne u terminima »osobne konverzije«. Taj pomak prema individualizaciji socijalnog autor naziva **reformizmom individuuma**, koji je prilagođen različitim situacijama što ih susreću akteri u nastojanju da se »oboružaju primjerenim sredstvima djelovanja i zaštite«. To je okvir unutar kojeg se danas odvija evolucija socijalnih politika. S tog stajališta autor tvrdi da sociologija, kao ni uobičajena statistička procedura, ne zahvaćaju većinu činjenica svakodnevnog života koje izmiču preciznoj kodifikaciji. Rosanvallon izriče osobito žestoke kritičke primjedbe na račun statistike. Tradicionalni su statistički obrasci nesposobni da opišu »novi socijalni univerzum koji je sve više atomiziran i individualistički, promjenjiv i nestabilan«. Tradicionalna spoznaja koja se temelji na pojmu **klasiranja** postaje neprimjerenom upravu zbog toga što je pretpostavljala postojanje

stabilnih razlika. Tipovi potrošnje, primjerice, više ne karakteriziraju određenu grupu i ne pružaju ništa više od pukih prolaznih indikacija. Budući da više nema »fiksni obrazac« u načinima života i potrošnje, na indikacijama koje ih daju ti elementi više nije moguće konstruirati socijalne kategorije. Odatle i proizlaze nejasnoće što i danas osjećamo kad želimo analizirati socijalnu sferu. Rosanvallonovoj su (metodološkoj) kritici izvrgnute i socijalne znanosti. Došlo je do iscrpljivanja tradicionalnog sociološkog postupka koji je metodološki bio povezan s »tablicama podataka«. Da bi shvatilo socijalno, sociolog se danas mora približiti povjesničaru. I socijalni su povjesničari otkrili nedostatnosti kvantitativnog pristupa i okreću se revalorizaciji biografskog pristupa kako bi opisali neku grupu ili problem. »Da bi se shvatilo socijalno, kaže Rosanvallon, danas treba napustiti pojam **prosječnog čovjeka** kao i pojam **društvene činjenice** (Durkheim) i podacima dati njihove individualne vrijednosti. Kroz tu kognitivnu revoluciju prolazi i redefinicija providencijalne države«. To je put od pasivne prema **aktivnoj** providencijalnoj državi, koja tvori bit Rosanvallonova poimanja socijalnog pitanja.

Rade Kalanj

Gerd Hallenberger i Michael Krzeminski
(Hrsg.)

**OSTEUROPA.
MEDIENLANDSCHAFT IM
UMBRUCH**

*Berichte und Analysen aus neuen
Ländern*

VISTAS Verlag, Berlin 1994, 155 str.

Istraživači medija i komunikolozi svakako bi se upitali po kojim se načelima orijentiraju reforme medija u Istočnoj Europi od revolucionarnih promjena 1989.–